

УДК 330.101.54(477)

ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

О. Пікулик

*Львівська державна фінансова академія
79000, м. Львів, вул. Коперника, 3
Тел. / факс: (032) 244-44-69
E-mail: academy@ldfa.edu.ua*

Домогосподарства є важливим суб'єктом ринкової економіки. Вони можуть виступати в ринковій системі в ролі виробника і споживача. Свої доходи домогосподарства розподіляють на споживчі видатки та заощадження, які є джерелом інвестицій в економіці.

Ключові слова: домогосподарства, споживчі видатки, споживач, заощадження, дохід, ресурси, заробітна плата.

Актуальність теми статті зумовлена тим, що домогосподарство, як одна з первинних економічних одиниць ринкової системи, виконує низку важливих функцій. За командно-адміністративної економічної системи домогосподарства могли розпоряджатися тільки людськими ресурсами. З переходом до ринкової економіки в Україні було відновлено право приватної власності. Це дало можливість домогосподарствам претендувати на частину колишньої загальнодержавної власності. Внаслідок цього, сучасні домогосподарства стали повноправними власниками усіх чотирьох видів ресурсів — землі, капіталу, праці та підприємництва - і формують один з основних секторів національної економіки.

Важливий внесок у розвиток теорії поведінки домогосподарств у сфері споживання та заощадження здійснили відомі вчені Дж.М.Кейнс, І.Фішер, М.Фрідман, Ф.Модільяні.

Метою публікації є аналіз стану сучасних домогосподарств в економіці України та характеристика їх особливостей на базі міжнародних порівнянь. Завданням — визначення основних проблем та обґрунтування можливих напрямків покращення умов функціонування вітчизняних домогосподарств для того, щоб вони могли повноцінно виконувати роль повноправного суб'єкта економічної системи. У роботі використані матеріали державних статистичних органів та наукових досліджень.

Домогосподарство — це економічна одиниця, що складається з однієї або більше осіб, постачає економіку ресурсами та використовує отримані доходи для купівлі товарів та послуг, які задовольняють потреби людини. Основними критеріями визначення домогосподарства є: спільне житло; спільний бюджет та ведення господарства; узгоджене ухвалення економічних рішень.

Домогосподарства можна характеризувати за демографічними ознаками (чисельність, склад, місце їх проживання) та за економічними ознаками (рівень їх доходів та багатства).

В Україні у 2011 році нараховувалося близько 17023 тисяч домогосподарств, а у 2012 році—16984. Причому, кількість їх з 2000 року постійно зменшується, а до цього часу—зростала. Це було пов'язано, на жаль, не зі збільшенням темпів природного приросту населення, а зі скороченням кількості осіб у складі одного домогосподарства у зв'язку з тенденціями до відокремлення молодих сімей та зростання кількості розлучень. Так, якщо у XVII ст. середня сім'я в Україні складалася з 7 осіб, у XVIII ст. — з 6 осіб, у XIX ст. — з 5 осіб, у XX ст. — з 4 осіб, то вже у наш час — лише з 2-3 осіб. На 2012 рік середній розмір домогосподарства становив 2,58 особи. Із загальної кількості домогосподарств більшість, а саме 69%, проживало у містах і 31% — у сільській місцевості. Зростає частка домогосподарств без дітей. Якщо у 1991 році вона становила 55%, то у 2012 році — 62%. Частка домогосподарств з дітьми становила 38%, проте поступово зменшується кількість дітей у складі домогосподарств. Серед усіх домогосподарств з дітьми на домогосподарства з однією дитиною у 2012 році припадало 76% (у 1991р. таких було 60%), з двома дітьми — 21% (у 1991р.— 34%), з трьома і більше дітьми — 2,8% (у 1991р.— 6%). Причому домогосподарств з трьома і більше дітьми вдвічі більше є у сільській місцевості [1].

Домогосподарства є важливим суб'єктом ринкової економіки. Це пов'язано передусім з їх основними функціями в межах економічної системи. Домогосподарства є власниками ресурсів, виробниками товарів і послуг, споживачами благ та заощадниками доходів. Особливо важливим джерелом інвестицій в економіці є заощадження. Заощадження домогосподарств залежать передусім від величини доходів та напрямків їх використання. Мова йде про первинні та вторинні доходи домогосподарств.

Більшу частину своїх доходів домогосподарства спрямовують на споживання. Низький рівень доходів домогосподарств та високі ціни на продукти харчування є основними причинами того, що у структурі споживчих витрат українських домогосподарств 54% припадає на продовольчі товари, що є дуже високим показником. Для порівняння у розвинутих країнах ринкової економіки цей показник не перевищує 20%. Причому, серед витрат на продукти харчування, найбільше припадає на товари нижчої споживчої цінності. У середньому на місяць одна особа у складі українського домогосподарства споживає: 20 яєць, 19 кг молочних продуктів, 18 кг овочів, 9 кг хлібопродуктів, 5 кг м'ясопродуктів, 4 кг фруктів та ягід, 2 кг рибпродуктів. Така структура споживання продовольчих товарів є характерною для малозабезпечених домогосподарств, оскільки в міру зростання доходів сімей, зростають їх витрати на м'ясо, морепродукти та фрукти [2].

На непродовольчі товари українські домогосподарства витрачають 36% доходів, 4% становить грошова допомога родичам і 7% припадає на інші витрати (на утримання особистого підсобного господарства, депозити, акції, будівництво тощо). Серед непродовольчих товарів важливе місце відводиться товарам тривалого користування. Забезпечення товарами тривалого користування українських домогосподарств виглядає наступним чином: на кожні 100 домогосподарств припадає 106 холодильників, 100 прасок, 107 телевізорів, 149 мобільних телефонів, 84 пральних машин, 74 порохотяги, 48 велосипедів, 29 мікрохвильових печей, 22 комп'ютери та 20 автомобілів [1].

У структурі доходів українських домогосподарств у 2012 році найбільшу частку займали заробітна плата (43%) та трансферні платежі (38%), а лише 14% припадало на майнові доходи, тобто доходи від власності. Це означає, що для більшості вітчизняних домогосподарств основним джерелом доходів є зарплата або соціальні допомоги, наприклад пенсії (враховуючи, що на 14 млн. працюючих у нас припадає 13,7

млн. пенсіонерів). Середній розмір пенсії в Україні у кінці 2012 року становив 1400 грн. Проте, значним є ступінь нерівності у розподілі пенсій. Так 3856 пенсіонерів отримували більше 10 тис. грн., у той час, як 4 млн. осіб отримували менше 1 тис. грн. Співвідношення між величиною пенсій часом становить 45 разів [2].

За інформацією українського відділення ООН, за межею прожиткового мінімуму (тотальної бідності) в Україні в кінці 2012 року проживало 15,2% населення. При цьому, в період з 2011 по 2012 рік рівень абсолютної бідності скоротився на 3,3%. Це означає, що майже 1,5 мільйона осіб вийшли зі стану бідності, і вартість їх середньодушового споживання перевищила розмір прожиткового мінімуму. Разом з тим слід наголосити, що тенденції подолання монетарної бідності спостерігаються на тлі зростання рівня бідності за критеріями споживання. Так, зросла частка населення, чий раціон харчування має енергетичну цінність менше 2100 кілокалорій на добу (з 13,7% до 14,4%). Ще одним негативним свідченням погіршення споживчих можливостей населення є зростання рівня бідності за структурним критерієм, тобто зростання питомої ваги населення, яке витрачає на харчування понад 60% свого бюджету (за останній рік цей показник зріс з 42,8 до 44,1%) [2].

Найбільш точним показником рівня життя домогосподарств вважається їх сукупні витрати. За міжнародним критерієм показником бідності для країн східної Європи, зокрема для України, вважаються сукупні добові витрати (життєвий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць) менше \$4,3 за паритетом купівельної спроможності.

Середньомісячні сукупні витрати одного домогосподарства у 2012 році склали 3427 грн. Міське домогосподарство витрачало в середньому за місяць 3593 грн., сільське – 3053 грн. відповідно. За діючим курсом долара фактичні середньодобові витрати домогосподарства в Україні склали \$13,77. При цьому середньодобові витрати на одного члена домогосподарства становили \$5,53, у міських домогосподарствах – \$5,94, у сільських – \$4,73. Ці цифри наближаються до офіційно встановленої межі бідності, що у свою чергу свідчить про погіршення рівня життя пересічних українців, особливо у сільській місцевості.

Середньомісячні грошові доходи одного домогосподарства за 2012 р. склали 3578,3 грн. При цьому, частка населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму, становила 23,2%. Тобто в країні бідним можна вважати майже кожного четвертого жителя.

Базовим державним стандартом у сфері доходів населення України є життєвий мінімум. На основі життєвого мінімуму розраховується мінімальна заробітна плата. Не дивлячись на те, що мінімальна зарплата виступає державною соціальною гарантією, її місячний розмір, нижче якого не може проводитися оплата за виконану некваліфікованим працівником місячну, а також погодинну норму праці, є економічно не обґрунтований і соціально несправедливо занижений. У нашій країні не лише життєвий мінімум для працездатної особи, але й навіть величина мінімальної заробітної плати, не сприяють простому відтворенню робочої сили та не забезпечують нормального існування працівника.

У кінці 2012 році життєвий мінімум на особу в розрахунку на місяць встановлений у розмірі 1095 гривень. Мінімальна заробітна плата — 1134 грн. на місяць або 6,8 грн. за годину [3].

Не дивлячись на те, що законодавством заборонена виплата заробітної плати менше законодавчо встановленої мінімальної, за даними Держстату, із 10,1 млн. працівників, які відпрацювали 50% і більше робочого часу встановленого на 2012 рік,

0,6 млн. осіб (5,9%) мали нарахування менше мінімальної заробітної плати. Найбільша частка таких працівників спостерігалась у сільському господарстві (13,7%), рибальстві та рибництві (19,6%), діяльності пошти та зв'язку (11,8%), діяльності готелів та ресторанів (11,7%) [5].

Мінімальна зарплата встановлена в 20 з 27 країн ЄС, за виключенням Данії, Швеції, Фінляндії, Німеччини, Італії, Австрії та Кіпру. Але в цих країнах, в яких не діють національні ставки мінімальної заробітної плати, вони встановлені за допомогою галузевих колективних угод, які спільно покривають значну частку працюючого населення. Мінімальна ЗП в країнах Європи на 2012 становила: у Люксембурзі—1801€; Ірландії—1499€; Бельгії—1499€; Нідерландах—1447€; Франції—1398€; Австрії—1000€; Греції—751€; Іспанії—642€; Португалії—485€; Естонії—290€; Румунії—160€; Болгарії—150€; РФ—113€; Україні—95€; Білорусі—90€; Молдові—72€ [4].

Наведені дані свідчать проте, що Україна за розміром мінімальної зарплати значно програє державам Європи. За іншими джерелами інформації, рівень української мінімальної зарплати демонструє все більшу відповідність африканським стандартам. За абсолютними розмірами українська "мінімалка" менша, ніж в таких країнах африканського континенту як Алжир, Габон, Ботсвана, Кабо-Верде тощо.

На сьогодні визначено два підходи до використання показника мінімальної заробітної плати. Перший ґрунтується на мінімальних потребах, які треба задовольняти для збереження життя (так званий споживчий кошик життєво важливих товарів і послуг у вартісному вираженні). У цьому випадку мінімальна зарплата дорівнює прожитковому мінімуму. Саме такий підхід практикують в Україні, однак в економічно розвинутих країнах його вважають за допустиме використовувати лише у військовий час. Другий підхід передбачає, що мінімальні гарантії мають поширюватись не лише на фізичні, а й соціальні та культурні потреби людини. У такому випадку розмір мінімальної зарплати можна співставити з рівнем середньої зарплати. Так, в Японії вона становить близько 44%, у США – 50%, в Нідерландах досягає майже 75% середньої зарплати [4]. Такий варіант дозволяє встановлювати мінімальну зарплату на рівні, який у 2 – 2,5 рази перевищує прожитковий мінімум.

Крім того специфіка розрахунку мінімальної зарплати у розвинутих країнах та Україні суттєво різниться. Наприклад, якщо в США в основі розміру мінімальної зарплати лежать дані офіційної статистики про вартість життя для сім'ї з 4 людей (2 дорослих і 2 дітей), то в нас – прожитковий мінімум на одну працездатну особу. В Україні "мінімалка" виконує функцію простого відтворення робочої сили одного індивіда. Тоді як у США та Європі мова йде про відтворення трудових ресурсів країни загалом.

Середньомісячна (номінальна) заробітна плата у кінці 2012 року в Україні становила 3109 грн. (близько 308 €).

Залишається значною диференціація рівня оплати праці серед найманих працівників різних видів економічної діяльності та регіонів. Привертає увагу те, що найбільші рівні заробітної плати на протязі останніх років продовжують залишатися у сфері послуг (фінансових, транспортних, посередницьких тощо), а не в сфері матеріального виробництва. Найбільш оплачуваними є працівники авіаційного транспорту та фінансових установ, а серед промислових видів діяльності – зайняті на виробництві продуктів нафто перероблення та в добуванні паливно-енергетичних корисних копалин. Рівень оплати праці у цих видах економічної діяльності перевищив середній по країні більше, ніж у 2-3 рази. Значно нижчою залишається заробітна плата пере-

робної промисловості, працівників сільського господарства, рибальства та рибництва, установ охорони здоров'я та соціальної допомоги. Погодинна оплата праці у деяких європейських країнах в 20 разів вища, ніж в Україні. За даними Євростату, найвища погодинна оплата праці серед країн ЄС зафіксована у Бельгії – 39,30 євро за годину, Швеції (€39,1), Данії (€38,6), Франції (€34,2), Люксембурзі (€33,7), Нідерландах (€31,1) та Німеччині (€30,1). При цьому середня погодинна зарплата в цілому по Європі складає 23,10 євро. В Україні погодинна оплата праці працівників з повною зайнятістю складає близько 2 євро[6].

Представники нової економічної теорії домогосподарства на чолі з лауреатом Нобелівської премії Г.Бекером наголошують на важливості виробничої функції домогосподарств у сучасних умовах. Реалізація цієї функції пов'язана передусім з використанням важливого економічного ресурсу— підприємництва.

Історичні події в Україні у першій половині ХХ ст. спричинили позбавлення справжніх господарів прав власності на землю, худобу, майно та призвели до поступового викорінення підприємницьких здібностей в українських домогосподарств. Адміністративно-командна економічна система була пов'язана здебільшого з виконанням одноманітних, наперед визначених планових завдань і не розвивала в людей схильності до інновацій та креативного мислення. Ініціативні люди, що намагалися реалізувати нестандартні рішення чи використати ефективніші альтернативні підходи у процесі господарювання, часто опинялися поза законом. Усе це сприяло створенню несприятливого середовища для реалізації підприємницьких здібностей домашніми господарствами та розвитку малого і середнього бізнесу. Вважається, що лише одна людина зі ста має природні підприємницькі здібності. Щоб їх реалізувати, потрібні належні умови. В Україні умови для розвитку підприємницької діяльності домогосподарств є несприятливі через недосконалість та мінливість законодавства, бюрократію, корупцію та податковий тиск.

Трансформація вітчизняної економічної системи, внаслідок розпаду СРСР, призвела до припинення діяльності величезної кількості гігантських державних підприємств і спричинила низку серйозних проблем, пов'язаних з використанням людського ресурсу українських домогосподарств. Пропозиція ресурсу праці значно перевищила попит на нього в абсолютній більшості регіонів країни. Проявилася тенденція до зниження рівня реальної заробітної плати та зростання масштабів прихованого безробіття. Частина своїх людських ресурсів домогосподарства пропонують у тіньовій економіці. Унаслідок неможливості знайти роботу в Україні, мільйони наших громадян виїхали на заробітки за кордон. Це часто призводить до руйнації соціальних основ домогосподарств (розпаду сімей, неналежного матеріального забезпечення, недостатньої уваги дітям тощо).

Величина доходів домогосподарств визначає їх можливість заощаджувати. Для підтримання певного життєвого рівня за умови низьких поточних доходів, українські домогосподарства часто беруть позики або використовують раніше заощаджені кошти, тобто мають місце від'ємні заощадження.

Таким чином, стан сучасного українського домогосподарства слід охарактеризувати як кризовий, бо воно втрачає можливості повноцінно виконувати функції споживача, виробника та інвестора у вітчизняній економічній системі. Це спричиняє проблеми у фізичному та моральному здоров'ї, відтворенні населення та формуванні соціальної психології.

Основою формування вітчизняної економіки та її метою має бути могутній і розвинений сектор домогосподарств, який у розвинених країнах світу виступає актив-

ним учасником економічних процесів. Для цього необхідна державна допомога у створенні ефективних програм підтримки домогосподарств.

1. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2012 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Статистичний збірник. Державна служба статистики України. <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Моніторинг ситуації у соціальній сфері України за 2012 рік http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=:2012.
3. Стаття 12, 13 Закону України "Про Державний бюджет України на 2012 рік" від 22 грудня 2011 р. № 4282-УІ.
4. http://zaxid.net/home/showSingleNews.minimalna_zarplata_svitovi_standarti_i_ukrayinski_realiyi&objectId=1231038
5. <http://minfin.com.ua/2012/12/25/581676/>
6. <http://wallnews.info/news/2012/12/27/145189>

THE PROBLEMS AND PECULIARITIES OF HOUSEHOLDS FUNCTIONING IN THE ECONOMY OF UKRAINE

O. Pikulyk

*Lviv State Academy of Finance
79000, Lviv, Kopernik str., 3
Tel. / Fax: (032) 244-44-696 E-mail: academy@ldfa.edu.ua*

Households are important agents of the market economy. They may take the part of a producer and a consumer in a market system. Households distribute their incomes for the consumption expenditures and savings, which are a source of investments in the economy.

Key words: households, consumption expenditure, consumer, savings, incomes, resources, wages.

ПРОБЛЕМЫ И ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ДОМОХОЗЯЙСТВ В ЭКОНОМИКЕ УКРАИНЫ

О. Пикулык

*Львовская государственная финансовая академия
79000, г. Львов, ул. Коперника, 3
Тел. / Факс: (032) 244-44-69, E-mail: academy@ldfa.edu.ua*

Домохозяйства являются важным субъектом рыночной экономики. Они могут выступать в рыночной системе в качестве производителя и потребителя. Свои доходы домохозяйства распределяют на потребительские расходы и сбережения, которые являются источником инвестиций в экономике.

Ключевые слова: домохозяйства, потребительские расходы, потребитель, сбережения, доходы, ресурсы, заработная плата.